

بررسی تأثیر سرمایه اجتماعی بر توسعه پایدار شهری بوشهر^۱

طیبه پوربهی

دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی مسائل اجتماعی ایران، واحد بوشهر، دانشگاه آزاد اسلامی، بوشهر، ایران.

غلامرضا جعفری‌نیا^۲

دانشیار گروه جامعه‌شناسی، واحد بوشهر، دانشگاه آزاد اسلامی، بوشهر، ایران.

علی شمس‌الدینی

استادیار گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی، واحد مرودشت، دانشگاه آزاد اسلامی، مرودشت، ایران.

تاریخ دریافت: ۱۳۹۹/۰۶/۳۱ تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۹/۲۳

چکیده

مقاله حاضر به تبیین سرمایه اجتماعی و شاخص‌های آن بر توسعه پایدار شهری بوشهر می‌پردازد. بدین منظور از ترکیبی از نظریات توسعه پایدار شهری شری ارنشتاین، دیوید دریسکل و اسکات دیویدسون و سرمایه اجتماعی بوردیو و پاتنام به عنوان چارچوب نظری استفاده شد. روش تحقیق، پیمایشی و جامعه آماری افراد بالای ۱۸ ساله شهر بوشهر است. شیوه نمونه‌گیری، خوشه‌ای چندمرحله‌ای است و حجم نمونه طبق فرمول کوکران ۳۸۴ نفر می‌باشد. ابزار گردآوری داده‌ها، پرسشنامه محقق ساخته است. روش تجزیه و تحلیل داده‌ها، ضریب همبستگی پیرسون، تحلیل مسیر و تحلیل رگرسیون با استفاده از نرم‌افزار SPSS است. از اعتبار صوری جهت اعتبار استفاده شد و مقدار آلفای توسعه پایدار شهری ۰.۸۸۳ و سرمایه اجتماعی ۰.۸۹۲ است که از پایایی لازم برخوردارند. یافته‌های توصیفی تحقیق نشان داد که وضعیت متغیر سرمایه اجتماعی در حد متوسط بوده و شاخص توسعه پایدار شهری و تمامی ابعادش (پایداری اقتصادی، پایداری اجتماعی، پایداری زیست‌محیطی، پایداری کالبدی و پایداری نهادی) در سطح نسبتاً بالا (بیش از ۴۰ درصد) بوده است. یافته‌های تبیینی تحقیق نشان داد که ضریب همبستگی پیرسون بین میزان سرمایه اجتماعی شهروندان و توسعه پایدار شهری برابر با ۰.۲۸۶ است؛ یعنی هر چه سرمایه اجتماعی بیشتر شود، میزان توسعه پایدار شهری افزایش می‌یابد و برعکس هر چه سرمایه اجتماعی کمتر شود، میزان توسعه پایدار شهری کاهش می‌یابد. رابطه مثبت و معناداری بین ابعاد سرمایه اجتماعی با توسعه پایدار شهری قابل مشاهده است. در تحلیل رگرسیون چندمتغیره، ابعاد سرمایه اجتماعی، حدود ۲۲.۶ درصد از واریانس توسعه پایدار شهری را تبیین و پیش‌بینی می‌کنند. بر اساس نتایج تحلیلی مسیر، بالاترین تأثیر مستقیم را به ترتیب متغیرهای انسجام اجتماعی و شبکه روابط اجتماعی و بالاترین تأثیر غیرمستقیم را متغیر مشارکت اجتماعی و بالاترین تأثیر کل را نیز انسجام اجتماعی بر روی توسعه پایدار شهری دارند. نتیجه این است که بالا بردن سطح سرمایه اجتماعی می‌تواند در نگرش افراد نسبت به توسعه پایدار شهری در ابعاد پنج‌گانه آن نقش بارزی داشته باشد و افراد ساکن در بوشهر را ترغیب به انجام رفتارهای صحیح زیست‌محیطی، اقتصادی، اجتماعی و توسعه نهادی نماید.

کلیدواژگان: توسعه پایدار شهری، سرمایه اجتماعی، پایداری اقتصادی، پایداری اجتماعی، بوشهر.

^۱ این مقاله برگرفته از پایان‌نامه دکتری جامعه‌شناسی نویسنده اول با عنوان «بررسی نقش شهر خلاق و شاخص‌های آن بر توسعه پایدار شهری بوشهر»

به راهنمایی نویسنده دوم و مشاوره نویسنده سوم است.

^۲ (نویسنده مسئول): niknik2020niknik@gmail.com

مقدمه

در سال‌های اخیر توجه به توسعه پایدار بیشتر شده است. یکی از عوامل اثرگذار بر توسعه پایدار شهری، عامل سرمایه اجتماعی و ابعاد آن است. هر چقدر مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی مانند اعتماد، مشارکت، رابطه، انسجام و غیره در بین شهروندان بیشتر باشد، آن‌ها تعهد بیشتری نسبت به شهر خود و مسائل موجود در آن دارند و می‌توانند در حل معضلات و ارتقای کیفیت زندگی شهری مؤثر باشند. توسعه پایدار مفهومی کلی است و همه ابعاد اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، زیست‌محیطی و دیگر نیازهای بشری را در برمی‌گیرد. توسعه پایدار شهری از اهمیت بسیار مضاعف‌تری برخوردار است (Blaxter, 2007: 34).

دو مفهوم اصلی مورد بررسی در مقاله حاضر، سرمایه اجتماعی و توسعه پایدار شهری است. به اعتقاد پاتنام، سرمایه اجتماعی وجوه گوناگون سازمان اجتماعی نظیر اعتماد، هنجارها و شبکه‌ها می‌باشد که می‌تواند با تسهیل اقدامات هماهنگ کارآیی جامعه را بهبود بخشد (پاتنام، ۱۳۸۰: ۲۸۵). بورديو نیز معتقد است که سرمایه اجتماعی، جمع منابع واقعی یا بالقوه‌ای است که حاصل شبکه بادوام روابط کمابیش نهادینه شده آشنایی و شناخت متقابل در یک گروه است. شبکه که هر یک از اعضای خود را از پشتیبانی سرمایه اجتماعی برخوردار می‌کند و آنان را مستحق اعتبار می‌سازد (فیلد، ۱۳۸۵: ۱۴۷). سرمایه اجتماعی دارای شاخص‌های اعتماد اجتماعی، مشارکت اجتماعی، انسجام اجتماعی و شبکه روابط اجتماعی است.

توسعه پایدار شهری، توسعه‌ای است که به نیازهای مردم شهر پاسخ گوید، اما بقا و دوام آن نیز تضمین گردد و در عین حال آب، خاک و هوا؛ یعنی سه عنصری که برای حیات انسان ضروری است، آلوده و بدون استفاده نگردد. توسعه پایدار شهری؛ یعنی شرایطی که شهرنشینان امروز و شهروندان فردا بتوانند در آن در کمال آرامش و امنیت زندگی کنند و ضمن تندرستی از عمر دراز و در عین حال سازنده بهره‌مند گردند (صالحی فرد، ۱۳۸۳: ۱۴۷). توسعه پایدار شهری دارای پنج بعد، پایداری اجتماعی، پایداری اقتصادی، پایداری زیست محیطی، پایداری کالبدی و پایداری نهادی است. پایداری اقتصادی، به ثبات و تدوام وضعیت تخصیص بهینه تولید، توزیع و مصرف کالاها و خدمات را گویند (پالم، ۲۰۰۸: ۱۳۳). پایداری زیست محیطی، به پیشرفت و ترقی در ابعاد گوناگون اقتصادی و اجتماعی که توأم با حفظ و ارتقای منابع تجدیدپذیر و تجدیدنپذیر طبیعی برای نسل آینده باشد را گویند (چپسون، ۲۰۰۱: ۴۹۱). پایداری اجتماعی، به ثبات و تدوام وضعیت بهینه زندگی گروهی، جمعی و فرهنگی گویند که منجر به تعالی روابط اجتماعی بین افراد گردد (پالم، ۲۰۰۸: ۱۳۵). پایداری نهادی، به امکانات و خدمات با ثبات شهری و سازماندهی اصولی ساختارها، ارتباط تنظیم شده بین آن‌ها و تصویب قوانین، سیاست‌گذاری‌ها و خط‌مشی‌های متناسب گویند (زاکس، ۱۳۷۵: ۲). پایداری کالبدی، به پیشرفت با ثبات از لحاظ نما و مبلمان شهری، ساختار فیزیکی، عمرانی و زیرساختی گویند (دومینسکی و همکاران، ۱۹۹۲: ۱۴۸). توسعه پایدار شهری بر پایداری و استمرار توسعه برای همگان و نسل‌های آینده طی زمان و بر همه جانبه‌نگری ابعاد پیچیده اقتصادی، اجتماعی، زیست‌محیطی، کالبدی و نهادی فرآیند توسعه در سطح یک شهر تأکید دارد (رهنمایی و دیگران، ۱۳۷۷: ۱۷۸). پایداری از مسائلی است که در طول سالیان اخیر در جوامع مختلف به خصوص در جوامع شهری بسیار بر آن تأکید شده است (خان سفید، ۱۳۹۱: ۸). ویژگی‌های جوامع شهری امروز سبب ناپایداری انسان‌ها و محیط‌زیست (محیط طبیعی و محیط مصنوع) گردیده است (مفیدی و شایان، ۱۳۸۶: ۱۵). رشد نسبتاً سریع جمعیت شهری در شهر بوشهر، موضوع سکونت و استقرار جوامع انسانی را با مسائل و پیچیدگی‌های

تازه‌ای مواجه ساخته است. پیچیدگی‌هایی که از مرز مسائل اقتصادی عبور کرده و بعدی اجتماعی و زیست محیطی یافته‌اند. توسعه کالبد محور و توسعه اقتصاد محور که جزء اولین رویکردهای توسعه شهری بودند امروزه کارایی لازم برای استفاده در زمینه‌های توسعه شهرها را ندارند. این امر، مدیریت و برنامه‌ریزی و توسعه شهری را دچار مساله کرده است. در نتیجه ارتقای توسعه پایدار شهری در ابعاد گوناگون اقتصادی، اجتماعی، زیست محیطی، کالبدی و نهادی از ضرورت‌های بسیار مهم حال حاضر این شهر بوده و نیاز به بررسی اثرات سرمایه اجتماعی و مولفه‌های آن مانند مشارکت، اعتماد، انسجام و شبکه روابط اجتماعی بر توسعه پایدار شهری است. مقاله حاضر به دنبال پاسخ به این سؤال است که چه رابطه‌ای بین سرمایه اجتماعی و مولفه‌های آن و توسعه پایدار شهری بوشهر وجود دارد؟ در این مقاله روش تحقیق، پیمایشی است. برای گردآوری اطلاعات از دو روش اسنادی (کتابخانه‌ای) و روش میدانی (پیمایشی و مصاحبه) سود برده شد. با توجه به فرمول کوکران حجم نمونه برابر با ۳۸۴ نفر است. روش نمونه‌گیری خوشه‌ای چندمرحله‌ای است. از ضریب همبستگی پیرسون و رگرسیون و تحلیل مسیر برای آزمون روابط متغیرها در سطح سنجش فاصله‌ای استفاده شد. همچنین از اعتبار صوری استفاده شده و ابزار اندازه‌گیری از پایایی لازم برخوردار است.

مبانی نظری

تحقیقات مختلف نشان دهنده ارتباط بین مولفه‌های سرمایه اجتماعی با توسعه پایدار شهری می‌باشد. درویشی و همکاران (۱۳۹۹) در مقاله‌ای به تحلیلی بر توسعه پایدار شهری با تکیه بر شاخصه‌های سرمایه اجتماعی و اعتماد عمومی (نمونه موردی: منطقه ۲ شهر تهران) پرداختند. طبق نتایج حاصل از پژوهش، سرمایه اجتماعی و اعتماد عمومی بر توسعه پایدار شهری تاثیر دارد. شاخص‌های سرمایه اجتماعی بر توسعه پایدار شهری تاثیر دارد. شاخص‌های اعتماد عمومی بر توسعه پایدار شهری تاثیر دارد. در نتیجه در توسعه پایدار شهری، دو مولفه سرمایه اجتماعی و اعتماد عمومی را مد نظر قرار داد. آزاد و همکاران (۱۳۹۸) در مقاله‌ای با عنوان بررسی ارتباط سرمایه اجتماعی با توسعه پایدار شهری در میان جمعیت شهری بالای ۲۰ سال استان مازندران با استفاده از نظریه‌های پاتنام، فوکویاما، میسرا، انشتاین و دریسکل و همچنین با استفاده از روش پیمایش به این نتیجه رسیدند که وضعیت شاخص سرمایه اجتماعی و شاخص توسعه پایدار شهری در سطح پایین‌تر از متوسط قرار دارند. یافته‌ها نشان داد که سرمایه اجتماعی و تمامی متغیرهایش، ارتباط و تأثیر مستقیم قوی و معناداری بر روی توسعه پایدار شهری داشته‌اند و هرچه میزان سرمایه اجتماعی افزایش یابد، منجر به بهبود و ارتقاء ابعاد و مؤلفه‌های توسعه پایدار شهری می‌گردد. صفرعلی - زاده و دیگران (۱۳۹۸) شاخص‌های سرمایه اجتماعی و ارتباط آن با توسعه پایدار شهری را بررسی نمودند. نتایج نشان داد سرمایه اجتماعی و وضعیت توسعه پایدار شهری در بین مناطق شهر اهواز متفاوت می‌باشد به طوری که بین سرمایه اجتماعی و توسعه پایدار شهری در کلانشهر اهواز رابطه مثبت و معناداری برقرار است؛ به عبارت دیگر سرمایه اجتماعی بالا در بین شهروندان شهر اهواز وسیله‌ای برای افزایش توسعه پایدار شهری و ابعاد ساختاری شهر اعم از اقتصاد، اجتماع، نهادها، فضا و محیط زیست می‌باشد. مرصوصی و خدادادی (۱۳۹۴)، در مقاله‌ای با عنوان «نقش سرمایه‌های اجتماعی در توسعه شهری با تأکید بر کیفیت زندگی مطالعه موردی: شهر زنجان» با استفاده از روش پیمایش نشان دادند که تأثیرات عامل‌های اعتماد اجتماعی، مشارکت اجتماعی، انسجام اجتماعی، سرمایه‌گذاری

اجتماعی و ناهنجاری‌های اجتماعی بر توسعه شهری و کیفیت زندگی شهری معنادار شده است که بیشترین تأثیر مربوط به عامل اعتماد اجتماعی و کمترین تأثیر مربوط به عامل ناهنجاری‌های اجتماعی بوده است. نیک‌پور و همکاران (۱۳۹۴) تحقیقی با عنوان «ارزیابی سرمایه اجتماعی و تأثیر آن در ارتقاء کیفیت محیط‌های شهری» (مطالعه موردی: شهر بابلسر) با استفاده از روش پیمایش صورت داد. نتایج نشان داد که بین سرمایه اجتماعی و تمامی متغیرهایش با کیفیت محیط شهری ارتباط قوی مستقیم و معناداری وجود داشت. حدود ۴۶ درصد از واریانس کیفیت محیطی توسط مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی تبیین شدند. افزایش میزان سرمایه اجتماعی بخصوص در شکل بین گروهی آن، با افزایش کیفیت محیط شهری، توسعه اقتصادی، اجتماعی و سیاسی همراه بوده است. همچنین صالحی امیری و همکاران (۱۳۹۱)، میرنجف موسوی و همکاران (۱۳۹۱)، خوش‌فر و همکاران (۱۳۹۲)، احدنژاد روشنی و همکاران (۱۳۹۳)، سالاری سردری و همکاران (۱۳۹۳)، فیاضی (۱۳۹۵)، نوابخش و ویسمه (۱۳۹۸)، اسبورن و دیگران (۲۰۱۶)، جو و دیگران (۲۰۱۹)، ژانگ و دیگران (۲۰۲۱)، افندی و مورسیتاما (۲۰۱۸)، موبلا و دیگران (۲۰۰۷) و سیمون و دیگران (۲۰۱۸)، آتشان و دیگران (۲۰۲۰)، اسفندیاری مهنی و سرگلزایی جوان (۱۳۹۶) و زارعیان (۱۳۹۶) به رابطه مثبت بین سرمایه اجتماعی و توسعه پایدار شهری دست یافتند.

آتشان و دیگران (۲۰۲۰) در مقاله‌ای تحت عنوان مسیره‌های پایداری شهری از طریق رفتارهای فردی: نقش سرمایه اجتماعی به این نتیجه رسیدند که مشارکت اجتماعی، اعتماد اجتماعی و روابط قوی بر رفتارهای زیست محیطی شهری تأثیر می‌گذارند. سیاست‌ها و عملکردهایی که اعتماد اجتماعی را افزایش می‌دهند، می‌توانند منجر به رفتارهای زیست محیطی با مسئولیت‌پذیری بیشتری شوند و پایداری شهری را پیش ببرند. اشتیندل و یانکر^۱ (۲۰۱۶) تحقیق با عنوان "بررسی ارتباط سرمایه اجتماعی با توسعه پایدار شهری" (مطالعه موردی: سه شهر برلین، هامبورگ و کلن) با استفاده از روش پیمایش ارائه دادند. نتایج نشان داد که شاخص سرمایه اجتماعی و هر دو بعد شناختی و ساختاری آن و تمامی متغیرهایش (شامل متغیرهای اعتماد و هنجارهای عمومی، مشارکت و انسجام) بر توسعه پایدار شهری، تأثیر قوی و معناداری داشته است؛ و در مجموع توانسته ۳۹ درصد از واریانس آن را تبیین کند. چن و همکاران^۲ (۲۰۱۴) در مقاله‌ای با عنوان آینده‌ای پایدار برای دهکده لیدن: مدلی برای ارتقا سرمایه اجتماعی و بهبود کیفیت زندگی در محلات شهری به منظور بالا بردن آگاهی عمومی و جلب مشارکت بیشتر ساکنین در توسعه پایدار خانه سازی و محله انجام دادند. فعالیت‌های توسعه شامل شناسایی اولویت‌های توسعه محله، ارزیابی سلامت محله، فراهم آوردن تجهیزات تکنیکی و آموزش ضمن کار برای ساکنین بومی در مرمت و بازسازی خانه‌های نوساز و ساخت و سازهای جدید و نیز نقشه‌کشی با استفاده از سیستم اطلاعات جغرافیایی برای توسعه محله و رشد اقتصادی آن می‌باشد.

تاکادا و ماروتانی^۳ (۲۰۱۴) تحقیقی با عنوان «ارتباط سرمایه اجتماعی با کیفیت محیطی و توسعه پایدار شهری (مطالعه موردی: شهر توکیو ژاپن)» ارائه دادند. نتایج نشان داد که بین سرمایه اجتماعی با کیفیت محیطی و توسعه پایدار شهری ارتباط قوی و معناداری وجود دارد. در بین متغیرهای سرمایه اجتماعی، قوی‌ترین رابطه را مشارکت

^۱ Stindel & Jancker

^۲ Chen, Q.; Acey, C.; Lara, J.J

^۳ Takada & Marutani

اجتماعی و در بین ابعاد خود مشارکت اجتماعی، قوی‌ترین رابطه را مشارکت در گروه‌های رسمی داشت. مارلین و همکاران (۲۰۱۲) تحقیقی با عنوان «بررسی تأثیرات اعتماد و مشارکت اجتماعی بر پایداری شهری (مطالعه موردی: شهر دوربان آفریقای جنوبی)» ارائه دادند. یافته‌ها مشخص ساخت هر دو متغیر اعتماد و مشارکت اجتماعی تأثیر معناداری بر پایداری شهری داشته است. تأثیر متغیر اعتماد اجتماعی بیش‌تر از مشارکت اجتماعی بر پایداری شهری بوده است. در بین ابعاد اعتماد اجتماعی، بیش‌ترین تأثیر را به ترتیب ابعاد اعتماد سیاسی، نهادی، تعمیم‌یافته و بین فردی و در بین ابعاد مشارکت اجتماعی، تأثیر بعد رسمی بیش از بعد غیررسمی بر پایداری شهری بوده است.

جمع بندی پیشینه تحقیق نشان داد که در بین متغیرهای سرمایه اجتماعی در اکثر تحقیقات داخلی و خارجی دو متغیر مشارکت و اعتماد اجتماعی بیشترین ارتباط و تأثیر را بر روی متغیر توسعه پایدار شهری داشتند. در این تحقیق نیز، متغیر سرمایه اجتماعی، با ابعاد چهارگانه اعتماد، مشارکت، انسجام و روابط اجتماعی بر بر متغیر توسعه پایدار شهری (بر مبنای تحقیقات خوش‌فر و همکاران (۱۳۹۲)، فیاضی (۱۳۹۵)، تاکادا و ماروتانی (۲۰۱۴) و اشتیندل و یانکر (۲۰۱۶) به پنج بعد پایداری اقتصادی، اجتماعی، زیست‌محیطی، کالبدی و نهادی طبقه‌بندی شده) بررسی شد.

نظریات مختلفی در زمینه سرمایه اجتماعی مطرح شده است. پوتنام^۱ در طی تحقیق خود به این نتیجه رسیده است که سرمایه اجتماعی متشکل از اعتماد، معیارها و شبکه‌ها بوده و نیز عملی مهم در بهبود کارایی جامعه به شمار می‌آید (پوتنام، ۱۹۹۹). سرمایه اجتماعی، وجوه گوناگون سازمان‌های اجتماعی نظیر اعتماد، هنجار و شبکه‌هاست که می‌تواند با ایجاد و تسهیل امکانات هماهنگ، کارایی جامعه را بهتر کند (ربانی، ۱۳۸۵: ۱۸). تحقیقات بوردیو حاکی از آن است که او از دو جنبه سرمایه اجتماعی را مورد بررسی قرار داده است، مشارکت افراد در گروه و برقراری ارتباطات اجتماعی (بوردیو، ۱۹۸۵، صص ۲۴۸ و ۲۴۹). سرمایه اجتماعی نوعی ابزار دسترسی به منابع اقتصادی و فرهنگی از طریق ارتباطات اجتماعی است. تاکید بوردیو بر مشارکت فرد در شبکه‌های اجتماعی است که این مشارکت سبب دسترسی او به منابع و امکانات گروه می‌شود. در دیدگاه او، سرمایه اجتماعی نوعی محصول اجتماعی است که ناشی از تعامل اجتماعی می‌باشد (مسائل اجتماعی ایران، ۱۳۸۳: ۳۰۰). سرمایه اجتماعی برای بوردیو، موقعیت‌ها و روابط در گروه‌ها و شبکه‌های اجتماعی است که دسترسی به فرصت‌ها، اطلاعات منابع مادی و موقعیت اجتماعی را برای افراد افزایش می‌دهد (بوردیو، ۱۳۸۰: ۳۱). منظور از سرمایه اجتماعی هنجارها و شبکه‌هایی است که مردم را قادر می‌سازد تا دست به کنش جمعی بزنند (پورستن، ۱۹۹۸). بانک جهانی سرمایه اجتماعی را پدیده‌ای می‌داند که حاصل تأثیر نهادهای اجتماعی، روابط انسانی و هنجارها بر روی کمیت و کیفیت تعاملات اجتماعی است، بنابراین با استفاده از شناخت سرمایه‌های اجتماعی و شیوه‌های بکارگیری آن می‌توان نیروهای انسانی را بسوی دستیابی به توسعه پایدار هدایت کرد. پاتنام و کلمن سرمایه اجتماعی را به منزله دارایی جوامع در نظر می‌گیرند به طوری که مشارکت بیشتر در جامعه منجر به شبکه محکم‌تری از تعاملات اجتماعی و اعتماد بیشتر به یکدیگر می‌شود اما همان اثرات باید. در افرادی هم که در آن جوامع زندگی می‌کنند قابل مشاهده باشد. یعنی سرمایه اجتماعی به صورت یک رابطه دو جانبه محکم بین سطوح مشارکت مدنی و اعتماد بین فردی خود را نشان دهد.

¹ Robert.D.Putnam

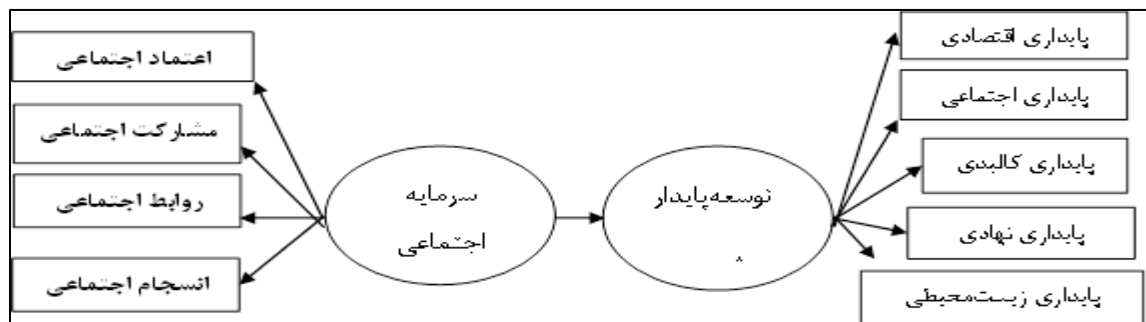
فوکویاما، معتقد است که سرمایه اجتماعی از رابطه میان افراد به وجود می‌آید. روابطی که میان افراد جامعه شکل می‌گیرد اگر به اندازه کافی قوی باشد، می‌تواند باعث به وجود آمدن سرمایه اجتماعی گردد. سرمایه اجتماعی چیزی است که در این روابط وجود دارد و افراد و جامعه از آن در جهت پیشبرد اهداف خود بهره می‌برند (شارع پور، ۱۳۸۳: ۳۰۱). مهمترین منابع سرمایه اجتماعی از نگاه فوکویاما، عبارت است از: خانواده و هنجارهای اجتماعی (فوکویاما، ۱۳۸۵: ۱۰۶-۹۷). نان لین با طرح «نظریه منابع اجتماعی» مشخصاً این مسئله را مطرح کرده است که دست یابی به منابع اجتماعی و استفاده از آنها (منابع نهفته در شبکه‌های اجتماعی) می‌تواند به موقعیت‌های اجتماعی-اقتصادی بهتری منجر شود. از نظر لین، سرمایه اجتماعی از سه جزء تشکیل شده است: منابع نهفته در ساختار اجتماعی، قابلیت دسترسی افراد به این گونه منابع اجتماعی و استفاده یا گردآوری این گونه منابع اجتماعی در کنش‌های هدفمند (لین، ۲۰۱۱). نظریه توسعه پایدار شهری حاصل بحث‌های طرفداران محیط زیست درباره مسائل زیست محیطی بخصوص زیست شهری است که به دنبال نظریه توسعه پایدار برای حمایت از منابع محیطی ارائه شد. در این نظریه موضوع نگهداری منابع برای حال و آینده از طریق استفاده بهینه از زمین و وارد کردن کمترین ضایعات به منابع تجدیدناپذیر مطرح است.

با توجه به موضوع تحقیق حاضر، از چندین نظریه برای دستیابی به تبیین دقیق مسأله پژوهش (توسعه شهری پایدار) استفاده شده است. از نظر لمن و کاکس توسعه پایدار فرایند اصلاح و بهبود اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی است که مبتنی بر فناوری و همراه با عدالت اجتماعی باشد به طریقی که اکوسیستم را آلوده و منابع طبیعی را تخریب نکند. یعنی توسعه پایدار باید در روند خود همواره عدالت اجتماعی را مد نظر قرار دهد و نابرابری‌های اجتماعی را از نظر فرهنگی و اقتصادی در مسیر خود بزداید. نکته غایی این تعریف افزایش منابع انسانی و توانمندسازی جامعه است یعنی توسعه پایدار در فرایند خود باید منابع انسانی را افزایش دهد که انسان‌هایی آگاه، کارآمد و خالق تربیت کند. از نظر بسیاری از محققان شهری مانند شری اشتاین و دیوید دریسکل مهمترین اصل و راه نیل به توسعه پایدار شهری را مشارکت واقعی و همه جانبه مردم و شهروندان در طرح‌ها و پروژه‌های گوناگون شهری می‌دانند. تریب رویکردی که بنا بر عقیده این محققان باید برای افزایش مشارکت شهروندان در برنامه ریزی شهری لحاظ کرد عبارتند از: برنامه‌ریزی‌های شهری متمرکز به غیر متمرکز و برنامه‌ریزی‌های از بالا به پایین و از پایین به بالا و برنامه ریزی با مردم به برای مردم.

شری ارنشتاین معتقد است، زمانی توسعه پایدار شهری تحقق می‌یابد که الگوهای برنامه‌ریزی شهری مبتنی بر سرمایه اجتماعی و مشارکت واقعی شهروندان طراحی شده باشد (Ernshtein, 1969: 112). ارنشتاین بر این باور است که مشارکت، اساساً با تعبیر توزیع قدرت به کار گرفته می‌شود. بر این مبنا مشارکت بدون توزیع مجدد قدرت، فرآیندی پوچ و ناامیدکننده برای محرومان از قدرت است (دیویس و همکاران، ۲۰۱۲: ۹). ارنشتاین معتقد است پایداری شهری، حل معضلات زیست محیطی، اقتصادی- اجتماعی و کالبدی در وضعیت مشارکت واقعی، توزیع قدرت، اعتماد، گفتگو، همکاری، اختیار و نظارت شهروندی و فعال کردن بسترهای تولید سرمایه اجتماعی روی می‌دهد (Ernshtein, 1969: 327). دیوید دریسکل نیز بر این اعتقاد بود که توسعه پایدار شهری در ابعاد مختلف آن، معلول مشارکت و کمیت و کیفیت سرمایه اجتماعی شهروندان و میزان اعتماد، بسیج اجتماعی، مسئولیت‌پذیری، شفافیت و شراکت مردم در تصمیم‌گیری‌ها و تصمیم‌سازی‌ها می‌باشد (Driskell, 2008: 71). ایشان معتقد است

سرمایه اجتماعی و مشارکت شهروندان در برنامه ریزی‌های توسعه شهری بر سه اصل زیر مبتنی است: الف) توسعه باید به نفع ساکنان محلی باشد. ب) مردمی که در محدوده مورد برنامه ریزی زندگی می‌کنند، دقیق‌ترین اطلاعات را درباره آن محدوده دارند. ج) مردمی که بیش‌ترین تأثیرات را از تصمیمات می‌پذیرند، سهم بیشتری برای مشارکت در تصمیم‌گیری دارند.

اسکات دیویدسون^۱ نیز به تأثیرات عمیق سرمایه اجتماعی و مؤلفه‌های آن مانند اعتماد، مشارکت، انسجام و آگاهی بر روی توسعه شهری و ثمربخشی برنامه ریزی‌ها و مدیریت شهری باور دارد. از نظر ایشان، موفقیت و کارایی طرح‌ها و پروژه‌های مدیریت و توسعه شهری بدون ترغیب و جلب اعتماد و مشارکت شهروندان و تقویت مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی امکانپذیر نیست. (Soun, 2003: 375). ایشان نظریه گردونه مشارکت خود را برای مبحث مشارکت شهروندی طراحی کرده است. این گردونه، سطوح مختلفی از مشارکت را بدون این که ترجیحی برای هر یک قائل شود، ارائه می‌کند. در این مدل تصمیم‌گیری در تعاملی مستمر بین مدیران و برنامه‌ریزان شهری و شهروندان صورت می‌گیرد. هر چند که دیویدسون برای سطوحی که برای مشارکت بیان می‌کند، تقدم و تأخر خاصی قائل نیست و اساساً به همین دلیل از اصطلاح گردونه به جای نربادبان استفاده می‌کند، اما سطوح چهارگانه‌ای برای مشارکت در نظر دارد که شامل ۱- اطلاع‌رسانی، ۲- مشاوره، ۳- مشارکت و ۴- توانمندسازی می‌باشد. نظریه پردازان مسائل شهری مانند شری ارنشتاین، دیوید دریسکل و اسکات دیویدسون معتقد بودند که باید برای تحقق توسعه پایدار شهری و کارایی و ثمربخشی طرح‌ها و پروژه‌های توسعه شهری، الگوها و رویکردهای مدیریت و برنامه‌ریزی شهری بر اطلاع‌رسانی، آگاهی، اعتماد، مشارکت، نظارت و همبستگی شهروندان و دیگر مؤلفه‌های سازنده سرمایه اجتماعی مبتنی باشد. بنابراین ترکیبی از نظریات توسعه پایدار شهری شری ارنشتاین، دیوید دریسکل و اسکات دیویدسون و سرمایه اجتماعی بوردیو و پاتنام به عنوان چارچوب نظری استفاده شد.

شکل ۱. مدل نظری سرمایه اجتماعی و توسعه پایدار شهری

(منبع: نگارندگان)

محدوده مورد مطالعه

محدوده مورد مطالعه در این پژوهش، شهر بوشهر به عنوان مرکز استان بوشهر می‌باشد. استان بوشهر از استان‌های جنوبی ایران و هفدهمین استان بزرگ کشور به لحاظ مساحت است که در حاشیه خلیج فارس قرار دارد. مرکز این استان بندر بوشهر می‌باشد. همچنین دارای ۱۰ شهرستان، ۲۷ بخش، ۲۹ دهستان، ۴۰ شهر و حدود ۹۱۰ آبادی است. همچنین دارای ۲۱ جزیره و شبه‌جزیره می‌باشد. استان بوشهر از شمال به قسمت کوچکی از استان‌های خوزستان و

¹.Scott Davidsoun

استان کهگیلویه و بویراحمد، از شرق به قسمت وسیعی از استان فارس، از جنوب و غرب به خلیج فارس و از جنوب شرق به قسمت کوچکی از استان هرمزگان مرتبط است. این استان با مساحتی حدود ۲۷۰۶۵۳ کیلومتر مربع، جمعیتی برابر ۱۰۱۶۳۰۴۰۰ نفر دارد. [۱۲] استان بوشهر با خلیج فارس بیش از ۷۰۷ کیلومتر مرز دریایی دارد. استان بوشهر میان ۲۷ درجه و ۱۹ دقیقه تا ۳۰ درجه و ۱۶ دقیقه عرض شمالی و ۵۰ درجه و ۱ دقیقه تا ۵۲ درجه و ۵۹ دقیقه طول شرقی از نصف‌النهار گرینویچ قرار دارد.

شکل ۲: موقعیت استان و شهر بوشهر

(منبع: نگارندگان)

شهرستان بوشهر در موقعیت جغرافیایی ۲۸ درجه و ۵۹ دقیقه و ۳ ثانیه و عرض جغرافیایی ۵۰ درجه و ۵۱ دقیقه و ۱۵ ثانیه طول شرقی نسبت به نصف‌النهار گرینویچ قرار دارد. جامعه آماری شامل مجموعه افراد بالای ۱۸ سال بوشهر می‌باشند. بر اساس آمار سال ۱۳۹۵ جمعیت این افراد برابر ۲۹۰۳۵۹ نفر است (سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۹۵). از این تعداد ۱۴۱۰۹۹ نفر زن و ۱۴۹۲۶۰ نفر مرد هستند.

یافته‌های پژوهش

برای سنجش سرمایه اجتماعی از شاخص‌های اعتماد اجتماعی، مشارکت اجتماعی، انسجام اجتماعی و شبکه روابط اجتماعی استفاده شد. بررسی یافته‌های توصیفی نشان می‌دهد که حدود ۱۲ درصد افراد میزان سرمایه اجتماعی در حد خیلی کم می‌باشد. حدود ۲۱.۳ درصد در حد کم، حدود ۳۰ درصد در حد متوسط، حدود ۲۳.۷ درصد در حد زیاد و حدود ۱۳ درصد نیز میزان سرمایه اجتماعی شان در حد خیلی زیاد است.

جدول ۱. توزیع پاسخگویان بر حسب میزان سرمایه اجتماعی

متغیرها		خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد	جمع
انسجام اجتماعی	تعداد	۳۶	۷۱	۱۱۷	۹۸	۶۲	۳۸۴
	درصد	۹.۳	۱۸.۵	۳۰.۵	۲۵.۵	۱۶.۲	۱۰۰
روابط اجتماعی	تعداد	۵۲	۸۸	۱۲۹	۶۶	۴۹	۳۸۴
	درصد	۱۳.۵	۲۲.۹	۳۳.۶	۱۷.۲	۱۲.۷	۱۰۰
مشارکت اجتماعی	تعداد	۵۱	۹۱	۱۱۸	۸۷	۳۷	۳۸۴
	درصد	۱۳.۳	۲۳.۷	۳۰.۷	۲۲.۶	۹.۶	۱۰۰
اعتماد اجتماعی	تعداد	۵۲	۸۴	۱۱۱	۸۹	۴۸	۳۸۴
	درصد	۱۳.۵	۲۱.۹	۲۸.۹	۲۳.۲	۱۲.۵	۱۰۰
سرمایه اجتماعی	تعداد	۴۶	۸۲	۱۱۵	۹۱	۵۰	۳۸۴
	درصد	۱۲	۲۱.۳	۳۰	۲۳.۷	۱۳	۱۰۰

(منبع: نگارندگان)

برای سنجش توسعه پایدار شهری از پنج بعد، پایداری اجتماعی، پایداری اقتصادی، پایداری زیست محیطی، پایداری کالبدی و پایداری نهادی استفاده شد. یافته‌ها نشان داد میانگین توسعه پایدار شهری در بین افراد نسبتاً بالا بوده است. حدود ۱۲ درصد میزان توسعه پایدار شهری را در حد خیلی کم می‌دانند. حدود ۱۸.۲ درصد در حد کم، حدود ۲۹.۲ درصد در حد متوسط، حدود ۲۴ درصد در حد زیاد و حدود ۱۶.۶ درصد نیز میزان توسعه پایدار شهری را در حد خیلی زیاد می‌دانند.

جدول ۲. توزیع پاسخگویان بر حسب متغیرهای توسعه پایدار شهری

متغیرها		خیلی کم	کم	متوسط	زیاد	خیلی زیاد
پایداری اقتصادی	تعداد	۴۰	۴۵	۱۱۴	۱۰۱	۸۴
	درصد	۱۰.۴	۱۱.۷	۲۹.۷	۲۶.۳	۲۱.۹
پایداری اجتماعی	تعداد	۴۴	۵۴	۱۲۶	۸۹	۷۱
	درصد	۱۱.۵	۱۴	۳۲.۸	۲۳.۲	۱۸.۵
پایداری زیست محیطی	تعداد	۴۲	۸۴	۱۱۳	۱۰۰	۴۵
	درصد	۱۱	۲۱.۹	۲۹.۴	۲۶	۱۱.۷
پایداری کالبدی	تعداد	۴۰	۸۴	۱۲۰	۹۴	۴۶
	درصد	۱۰.۴	۲۱.۹	۳۱.۲	۲۰	۱۸.۸
پایداری نهادی	تعداد	۶۶	۸۰	۸۹	۷۷	۷۲
	درصد	۱۷.۲	۲۰.۸	۲۳.۲	۲۰	۱۸.۸
توسعه پایدار شهری	تعداد	۴۶	۷۰	۱۱۲	۹۲	۶۴
	درصد	۱۲	۱۸.۲	۲۹.۲	۲۴	۱۶.۶

(منبع: نگارندگان)

یکی از مهمترین آزمون‌ها، جهت تشخیص نحوه روابط بین متغیرها، آزمون نرمالیت است که مشخص می‌کند نحوه توزیع متغیرها در جامعه چگونه است. آیا متغیرها به طور نرمال در جامعه مورد مطالعه توزیع شده‌اند یا خیر؟ در متغیر وابسته توسعه پایدار شهری مقدار آزمون برابر با ۰.۸۹۹ و سطح معناداری آن ۰.۳۹۴ است. در آزمون کولموگروف-اسمیرنوف سطح معنی‌داری برای متغیرهای توسعه پایدار شهری و سرمایه اجتماعی بیشتر از ۰/۰۵ بوده است. بنابراین نرمال بودن آن‌ها از لحاظ این آزمون تایید می‌شود. بنابراین، از آزمون‌های پارامتری جهت آزمون فرضیه‌ها استفاده شد. مقدار آلفای توسعه پایدار شهری ۰.۸۸۳ و سرمایه اجتماعی ۰.۸۹۲ است. چون میزان آلفای کرونباخ تمامی ابعاد این متغیرها بالاتر از ۰.۷۰ است، نشان‌دهنده پایایی گویه‌های سنجش تمامی متغیرهای تحقیق می‌باشد.

جدول ۳. نتایج حاصل از آزمون کولموگوروف-اسمیرنوف (K.S) متغیرها

متغیر	مقدار آماره	سطح معناداری	ضریب آلفای کرونباخ	حجم نمونه
توسعه پایدار شهری	۰.۸۹۹	۰.۳۹۴	۰.۸۸۳	۳۸۴
سرمایه اجتماعی	۰.۷۳۰	۰.۶۶۱	۰.۸۹۲	۳۸۴

(منبع: نگارندگان)

فرضیه تحقیق این است که بین سرمایه اجتماعی شهروندان و ابعاد توسعه پایدار شهری آنها در شهر بوشهر رابطه معنادار وجود دارد. همان طور که می‌دانیم سطح سنجش متغیرها کمی است و متغیر توسعه پایدار شهری به صورت نرمال در جامعه توزیع شده است. در نتیجه برای بررسی رابطه متغیرها از ضریب همبستگی پیرسون استفاده شد. بین سرمایه اجتماعی شهروندان و توسعه پایدار شهری رابطه مثبت و مستقیم وجود دارد. ضریب همبستگی پیرسون بین میزان سرمایه اجتماعی شهروندان و توسعه پایدار شهری برابر با ۰.۲۸۶ و سطح معناداری آن صفر است. یعنی هر چه سرمایه اجتماعی بیشتر شود، میزان توسعه پایدار شهری افزایش می‌یابد و برعکس هر چه سرمایه اجتماعی کمتر شود، میزان توسعه پایدار شهری کاهش می‌یابد. این همبستگی مثبت با احتمال بیش از ۹۹ درصد معنادار است.

جدول ۴. ضریب همبستگی پیرسون بین سرمایه اجتماعی و توسعه پایدار شهری

متغیر وابسته	شاخص‌ها	سرمایه اجتماعی	مشارکت اجتماعی	اعتماد اجتماعی	انسجام اجتماعی	روابط اجتماعی
پایداری اقتصادی	r	۰.۲۶۹**	۰.۱۵۸**	۰.۱۱۳*	۰.۳۹۰**	۰.۱۰۵*
	sig	۰.۰۰۰	۰.۰۰۲	۰.۰۲۷	۰.۰۰۰	۰.۰۳۹
پایداری اجتماعی	r	۰.۲۵۷**	۰.۱۱۱*	۰.۱۱۷**	۰.۴۱۷**	۰.۱۷۷**
	sig	۰.۰۰۰	۰.۰۲۹	۰.۰۲۲	۰.۰۰۰	۰.۰۰۱
پایداری زیست‌محیطی	r	۰.۲۳۷**	۰.۰۸۴	۰.۱۴۵**	۰.۳۵۳**	۰.۱۸۴**
	sig	۰.۰۰۰	۰.۰۹۹	۰.۰۰۴	۰.۰۰۰	۰.۰۰۰
پایداری کالبدی	r	۰.۰۴۰	۰.۰۴	۰.۰۰۹	۰.۱۱۶*	۰.۲۷۲**
	sig	۰.۴۳۰	۰.۹۴۲	۰.۹۰۴	۰.۰۲۴	۰.۰۰۰
پایداری نهادی	r	۰.۱۸۸**	۰.۰۶۳	۰.۱۱۱*	۰.۲۹۰**	۰.۰۷۶
	sig	۰.۰۰۰	۰.۲۱۸	۰.۰۲۹	۰.۰۰۰	۰.۱۳۹
توسعه پایدار شهری	r	۰.۲۸۶**	۰.۱۲۲*	۰.۱۳۷**	۰.۴۵۴**	۰.۲۳۳**
	sig	۰.۰۰۰	۰.۰۱۶	۰.۰۰۷	۰.۰۰۰	۰.۰۰۰

*. Correlation is significant at the 0.05 level

** . Correlation is significant at the 0.01 level

(منبع: نگارندگان)

متغیر توسعه پایدار شهری دارای پنج بعد بوده که رابطه چهار بعد (پایداری اقتصادی، پایداری اجتماعی، پایداری زیست‌محیطی و پایداری نهادی) با متغیر مستقل سرمایه اجتماعی مثبت و معنادار می‌باشد. اما بین سرمایه اجتماعی و بعد پایداری کالبدی رابطه معناداری قابل مشاهده نیست. بعد پایداری اقتصادی و پایداری اجتماعی بالاترین ضریب همبستگی را با متغیر سرمایه اجتماعی داشته و ضریب همبستگی پیرسون بین آنها برابر با ۰.۲۶۹ و ۰.۲۵۷ است. همچنین بعد پایداری کالبدی کمترین همبستگی (۰.۰۴۰) را با سرمایه اجتماعی در بین ابعاد توسعه پایدار شهری را به خود اختصاص داده است.

نتایج نشان داد که بین دو متغیر میزان شبکه روابط اجتماعی و توسعه پایدار شهری همبستگی معناداری وجود دارد. هر چه شبکه روابط اجتماعی بیشتر شود، میزان توسعه پایدار شهری افزایش می‌یابد و برعکس هر چه شبکه روابط اجتماعی کمتر شود، میزان توسعه پایدار شهری کاهش می‌یابد. این همبستگی مثبت با احتمال بیش از ۹۹ درصد معنادار است. ضریب همبستگی پیرسون بین شبکه روابط اجتماعی و توسعه پایدار شهری برابر با ۰.۲۳۳ و سطح معناداری آن صفر است. همچنین رابطه بین ابعاد سرمایه اجتماعی (مشارکت اجتماعی، اعتماد اجتماعی، روابط

اجتماعی و انسجام اجتماعی) با توسعه پایدار شهری به صورت مثبت و مستقیم است. در این بین انسجام اجتماعی (۰.۴۵۴) بیشترین و مشارکت اجتماعی (۰.۱۲۲) کمترین همبستگی را با توسعه پایدار شهری داشته است. برای بررسی و آزمون فرضیه اصلی تحقیق علاوه بر ضریب همبستگی پیرسون، از تحلیل رگرسیونی استفاده شد. تا میزان اثرگذاری ابعاد سرمایه اجتماعی بر توسعه پایدار شهری پوشهر معین شود. نتایج نشان داد که مقدار ضریب همبستگی چندگانه برابر با ۰.۴۷۶ است که نشان‌دهنده ضریب همبستگی متوسطی است. ضریب تعیین ۰.۲۲۶ است که نشان می‌دهد متغیر سرمایه اجتماعی و ابعاد آن، ۲۲.۶ درصد از واریانس و تغییرات توسعه پایدار شهری را تبیین و پیش‌بینی می‌کنند. مقادیر ضرایب رگرسیونی نشان می‌دهد که متغیرهای انسجام اجتماعی و شبکه روابط اجتماعی در سطح بیش از ۹۹ درصد معنادار است. بر اساس مقادیر ضرایب رگرسیون استاندارد شده، امکان مقایسه و تعیین سهم نسبی هر یک از متغیرها در تبیین واریانس و تغییرات متغیر وابسته فراهم می‌شود. بالاترین مقدار بتا متعلق به متغیرهای انسجام اجتماعی و شبکه روابط اجتماعی بوده است. بنابراین به عنوان مثال بر اساس بتا، به ازای یک واحد افزایش در انحراف معیار انسجام اجتماعی به اندازه ۰.۴۳ انحراف معیار توسعه پایدار شهری افزایش می‌یابد.

جدول ۵: مقادیر ضرایب رگرسیونی میزان توسعه پایدار شهری

VIF	Tolerance	Sig	T	Beta	Std. Error	b	متغیرها
		۰.۰۰۰	۱۲.۲۶		۰.۶۶	۶۹.۴۲	مقدار ثابت
۱.۱۴۹	۰.۸۷۰	۰.۸۷۵	۰.۱۶	۰.۰۰۸	۰.۰۶۹	۰.۰۱۱	اعتماد اجتماعی
۱.۰۷۹	۰.۹۲۶	۰.۰۰۲	۳.۱۶	۰.۱۴۸	۰.۰۸۸	۰.۲۷۸	روابط اجتماعی
۱.۱۷۶	۰.۸۵۱	۰.۵۲۵	-۰.۶۴	-۰.۰۱	۰.۰۷۶	-۰.۰۴۹	مشارکت اجتماعی
۱.۱۶۳	۰.۸۶۰	۰.۰۰۰	۸۸۰	۰.۴۲۹	۰.۱۱۴	۱.۰۱	انسجام اجتماعی
	sig	F	Durbin-watson		Std. Error	R ²	R
	۰.۰۰۰	۲۷.۷۱	۱.۶۴		۱۳.۵۵	۰.۲۲۶	۰.۴۷۶

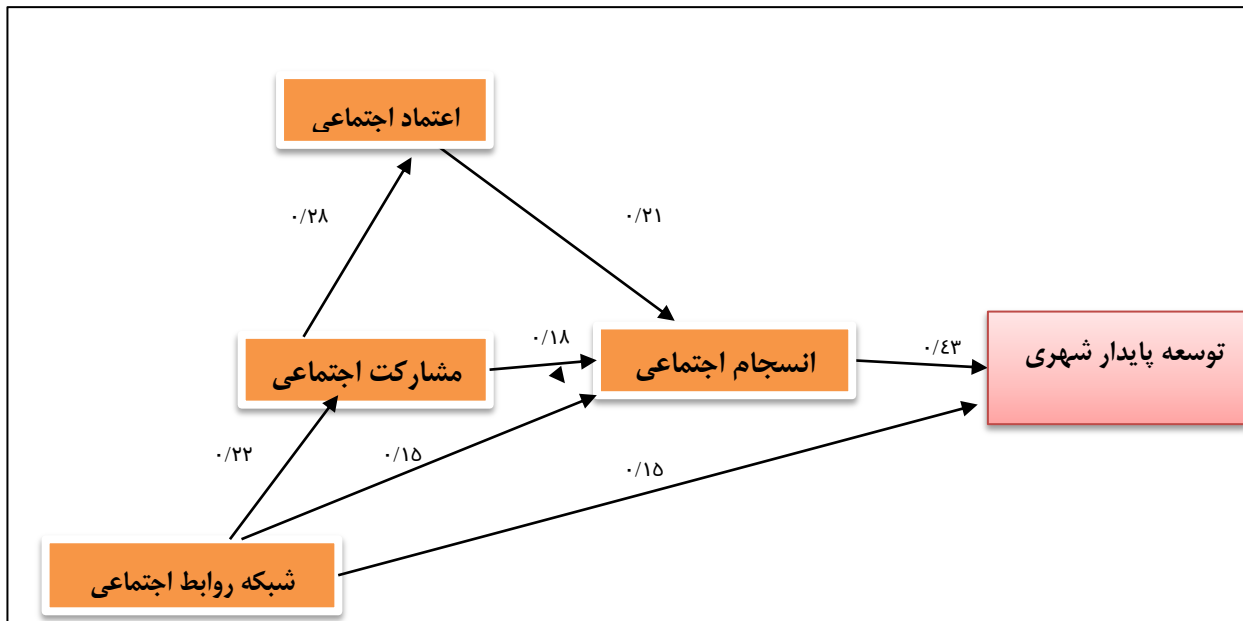
(منبع: نگارندگان)

بر اساس نتایج تحلیلی مسیر، بالاترین تأثیر مستقیم را به ترتیب متغیرهای انسجام اجتماعی و شبکه روابط اجتماعی و بالاترین تأثیر غیرمستقیم را متغیر مشارکت اجتماعی و بالاترین تأثیر کل را نیز انسجام اجتماعی بر روی توسعه پایدار شهری دارند.

جدول ۶. تأثیرات مستقیم، غیرمستقیم و کل متغیرهای مستقل بر توسعه پایدار شهری

متغیرها	مستقیم	غیرمستقیم	کل
اعتماد اجتماعی	-	۰.۰۹	۰.۰۹
روابط اجتماعی	۰.۱۵	۰.۰۹	۰.۲۴
مشارکت اجتماعی	-	۰.۱۱	۰.۱۱
انسجام اجتماعی	۰.۴۳	-	۰.۴۳

(منبع: نگارندگان)

شکل ۳: مدل تحلیل مسیر توسعه پایدار شهری

(منبع: نگارندگان)

نتیجه‌گیری و دستاورد علمی پژوهشی

توجه به توسعه پایدار شهری از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. به همین خاطر، در این مقاله به بررسی اثر سرمایه اجتماعی بر توسعه پایدار شهری بوشهر پرداخته شد. یافته مهم این مقاله این است که ارتباط معناداری بین مولفه‌های سرمایه اجتماعی مانند اعتماد اجتماعی، انسجام اجتماعی، شبکه روابط اجتماعی و مشارکت اجتماعی با توسعه پایدار شهری بوشهر قابل مشاهده است. نتایج نشان از آن دارد که بین سرمایه اجتماعی شهروندان و توسعه پایدار شهری رابطه مثبت و مستقیم وجود دارد. ضریب همبستگی پیرسون بین سرمایه اجتماعی و توسعه پایدار شهری برابر با ۰.۲۸۶ و سطح معناداری آن صفر است. یعنی هر چه سرمایه اجتماعی بیشتر شود، میزان توسعه پایدار شهری افزایش می‌یابد و برعکس هر چه سرمایه اجتماعی کمتر شود، میزان توسعه پایدار شهری کاهش می‌یابد. رابطه بین پنج بعد توسعه پایدار شهری (پایداری اقتصادی، پایداری اجتماعی، پایداری کالبدی، پایداری زیست‌محیطی و پایداری نهادی) با متغیر مستقل سرمایه اجتماعی مثبت و معنادار می‌باشد. بنا بر عقیده فوکویاما در جامعه شهری، تعاملات انسجام بخش بین شهروندان و سازمان‌مدیریت و برنامه‌ریزی شهری، منجر به پایین آمدن سطح هزینه‌هایی می‌شود که مدیریت وقت باید برای یک شهر هزینه کند. به عبارت دیگر، تعاملات موثر و اعتماد بخش بین شهروندان با سازمان‌های مدیریت شهری باعث شده که بخشی از هزینه‌ها، صرف امور زیربنایی شوند و زمینه توسعه پایدار شهری فراهم گردد. یافته‌ها نشان می‌دهد که سرمایه اجتماعی متغیر تاثیرگذار بر توسعه پایدار شهری است. اما، وجود سرمایه اجتماع صرف، شرط کافی برای بهبود ترجیحات توسعه پایدار شهری و سیاست دولتها نیست. زیرا نوع سرمایه اجتماعی و چگونگی نتایج آن متفاوت است و تاثیر کلی آن بر ترجیحات توسعه پایدار شهری در بین افراد و سیاست دولتها متفاوت است.

سرمایه اجتماعی در جامعه شهری بر خلاف دیگر سرمایه‌ها، صورت فیزیکی ندارد و قابل دسترس نیست، بلکه به صورت نامحسوس، نهادینه و حاصل تعاملات متقابل و موثر شهروندان و سازمان‌مدیریت شهری است. به زعم

پاتنام منابع سرمایه اجتماعی مانند اعتماد، هنجارهای معامله متقابل و شبکه‌ها، خود تقویت کننده و خود افزایش دهنده هستند بنا به اعتقاد پاتنام ویژگی بازتولیدی سرمایه اجتماعی منجر به تعامل اجتماعی همراه با سطح بالایی از همکاری، اعتماد، معامله متقابل، مشارکت مدنی و رفاه اجتماعی می‌گردد. وی همچنین اضافه می‌کند که نبود این ویژگی‌ها در برخی از جوامع عهدشکنی، بی‌اعتمادی، فریب و حيله و بهره‌کشی، انزوا، بی‌نظمی و رکود را به دنبال خواهد داشت. نتایج تحقیقات اشتیندل و یانکر (۲۰۱۶)، دریاباری و دیگران (۲۰۱۵)، تاکادا و ماروتانی (۲۰۱۴)، چن و همکاران (۲۰۱۴)، مارلین و همکاران (۲۰۱۲)، بالایامون لوتز (۲۰۱۱)، آتشان (۲۰۲۰)، درویشی و همکاران (۱۳۹۹)، آزاد و همکاران (۱۳۹۸) و صفرعلی‌زاده و دیگران (۱۳۹۸)، کاوسی‌ان‌نژاد (۱۳۹۸)، مرصوصی و همکاران (۱۳۹۷)، خوش‌فر و همکاران (۱۳۹۲) نیز در خصوص سرمایه اجتماعی، همراستا با نتایج این تحقیق می‌باشد. همچنین نتایج این تحقیق، تایید کننده چارچوب نظری پژوهش در مورد ارتباط و تاثیر سرمایه اجتماعی و مولفه‌های آن بر روی توسعه پایدار شهری است که خود منبعث از نظریات فوکویاما، پاتنام، گیدنز و دریسکل و شری انشتاین و... بود، نیز است. آنها معتقد بودند که شبکه مشارکت مدنی و تعاملات انسجام بخش و اعتماد بخش زمینه ساز توسعه پایدار خواهد شد.

نتایج صفرعلی‌زاده و دیگران (۱۳۹۸) نشان داد میزان سرمایه اجتماعی و وضعیت توسعه پایدار شهری در بین مناطق شهر اهواز متفاوت می‌باشد به طوری که بین سرمایه اجتماعی و توسعه پایدار شهری در کلانشهر اهواز رابطه مثبت و معناداری برقرار است. به عبارت دیگر سرمایه اجتماعی بالا در بین شهروندان شهر اهواز وسیله ای برای افزایش توسعه پایدار شهری و ابعاد ساختاری شهر اعم از اقتصاد، اجتماع، نهادها، فضا و محیط زیست می‌باشد. بابایی و همکاران (۱۳۹۲)، احدنژاد روشنی و همکاران (۱۳۹۳)، سالاری سردری و همکاران (۱۳۹۳)، مرصوصی و خدادادی (۱۳۹۴)، نیک‌پور و همکاران (۱۳۹۴)، آکوماک و ویل (۲۰۰۷)، باکسل و همکاران (۲۰۰۹)، بولن (۲۰۱۰)، سانتوس و ویسوتر (۲۰۱۱) و اشتیندل و یانکر (۲۰۱۶) نشان دادند که انسجام اجتماعی به عنوان یکی از مولفه‌های مهم سرمایه اجتماعی اثر مستقیمی بر توسعه پایدار شهری دارد. تحقیقات مختلف دیگری مانند فیروزآبادی و ایمانی جاجرمی (۱۳۸۵)، میرنجف موسوی و همکاران (۱۳۹۱)، بابایی و همکاران (۱۳۹۲)، احدنژاد روشنی و همکاران (۱۳۹۳)، مرصوصی و خدادادی (۱۳۹۴)، نیک‌پور و همکاران (۱۳۹۴)، آکوماک و ویل (۲۰۰۷)، باکسل و همکاران (۲۰۰۹)، بولن (۲۰۱۰)، سانتوس و ویسوتر (۲۰۱۱)، مارلین و همکاران (۲۰۱۲) و اشتیندل و یانکر (۲۰۱۶) بر این اعتقاد هستند که بین مشارکت اجتماعی با توسعه پایدار شهری ارتباط معناداری دارد. به عبارت دیگر هر چه مشارکت اجتماعی افزایش یابد زمینه برای رسیدن به توسعه پایدار شهری در شهر بوشهر افزایش می‌یابد.

یکی دیگر از ابعاد سرمایه اجتماعی که در این تحقیق بررسی شد، اعتماد اجتماعی بوده است. در بین تحقیقات بررسی شده تنها تحقیق میرنجف موسوی و همکاران (۱۳۹۱) نشان داده که ارتباطی بین اعتماد اجتماعی و توسعه پایدار شهری وجود ندارد. در این تحقیق همبستگی بین اعتماد اجتماعی و توسعه پایدار شهری برابر با ۰.۱۳۷ بوده است که رابطه مثبت و مستقیمی بین آنها برقرار است. نتیجه به دست آمده در تحقیق حاضر با یافته‌های فیروزآبادی و ایمانی جاجرمی (۱۳۸۵)، بابایی و همکاران (۱۳۹۲)، احدنژاد روشنی و همکاران (۱۳۹۳)، سالاری سردری و همکاران (۱۳۹۳)، مرصوصی و خدادادی (۱۳۹۴)، نیک‌پور و همکاران (۱۳۹۴)، پاتنام (۱۹۹۳)، فرانکوئیس (۲۰۰۲)،

آکوماک و ویل (۲۰۰۷)، باکسل و همکاران (۲۰۰۹)، بولن (۲۰۱۰)، سانتوس و ویسوتو (۲۰۱۱)، آتشان (۲۰۲۰)، بالایامون لوتز (۲۰۱۱)، مارلین و همکاران (۲۰۱۲)، تاکادا و ماروتانی (۲۰۱۴) و اشتیندل و یانکر (۲۰۱۶) هماهنگ و همسو بوده است. در نهایت باید اشاره کرد که برنامه‌ریزی توسعه پایدار شهری در شهر بوشهر، باید هدفمند و متناسب با پتانسیل‌ها و ظرفیت‌های طبیعی و انسانی و نیازهای عینی و ذهنی مردم باشد تا بتواند به تقویت سرمایه اجتماعی و ارتقای توسعه پایدار شهری منتج گردد. نتایج این تحقیق، تأییدکننده ارتباط و تأثیر معنادار سرمایه اجتماعی و متغیرهایش بر روی توسعه پایدار شهری بوده است.

بالا بردن سطح سرمایه اجتماعی می‌تواند در نگرش افراد نسبت به توسعه پایدار شهری در ابعاد پنج‌گانه آن نقش بارزی داشته باشد و افراد ساکن در بوشهر را ترغیب به انجام رفتارهای درست زیست محیطی، اقتصادی، اجتماعی، نهادی و توسعه کالبدی نماید. ترغیب مشارکت اجتماعی شهروندان در طرح‌ها و پروژه‌های توسعه پایدار شهری از طریق برنامه‌ریزی‌های مردم محور مبتنی بر توسعه مشارکتی و همچنین جلب اعتماد شهروندان برای فعالیت و مشارکت همه جانبه در عرصه‌های مدیریت و برنامه‌ریزی شهری از طریق تمرکززدایی از برنامه‌ها و کارایی و اثربخشی آن می‌تواند برای رسیدن به توسعه پایدار شهر بوشهر بسیار کارساز باشد.

منابع

احدنژاد روشنی، محسن، یاری‌قلی، وحید و اوچاقلو، روح‌اله (۱۳۹۳)، «نقش سرمایه اجتماعی در توسعه پایدار محلی»، مطالعات جامعه‌شناختی شهری، سال چهارم، شماره ۱۲.

آزاد، محرم، رحمانی فیروزجاه، علی، عباسی اسفجیر، علی اصغر (۱۳۹۸) بررسی ارتباط بین سرمایه اجتماعی با توسعه پایدار شهری (مطالعه موردی: استان مازندران)، مطالعات جامعه‌شناختی شهری، سال نهم، شماره ۳۰، بهار ۱۳۹۸.

اسفندیاری مهنی، حمیده و سرگلزایی جوان، طیبه (۱۳۹۶) تأثیر رویکرد سرمایه اجتماعی بر قابلیت دستیابی به توسعه پایدار شهری (مطالعه موردی: مناطق پنج‌گانه شهر زاهدان)، چهارمین کنفرانس بین‌المللی برنامه‌ریزی و مدیریت محیط‌زیست، تهران، دانشکده محیط‌زیست دانشگاه تهران.

بابایی، محبوبه، بابایی، مهدی، عبدالمهدی، عبدالله و جنگجو، عیسی (۱۳۹۲)، «بررسی و تحلیل نقش سرمایه اجتماعی در توسعه پایدار شهری با تأکید بر شهر ماکو»، اولین همایش ملی گردشگری، جغرافیا و محیط‌زیست پایدار، همدان، انجمن ارزیابان محیط‌زیست هگمتانه.

پاتنام، روبرت (۱۳۸۰)، دموکراسی و سنت‌های مدنی، ترجمه محمد تقی دلفروز، تهران، نشر روزنامه سلام.
خان سفید، مهدی (۱۳۹۱) بررسی مدیریت شهری و شهر خلاق، مجله منظر، دوره چهارم، شماره ۱۹، تابستان ۱۳۹۱، صص ۹۵-۹۲.

خوش‌فر، غلام‌رضا، بارگاهی، رضا و کرمی، شهاب (۱۳۹۲)، «سرمایه اجتماعی و پایداری شهری (مطالعه موردی: شهر گرگان)»، مطالعات شهری، سال دوم، ش ۸.

درویشی؛ محمدرسول، محمدرضا، قانیدی؛ گارینه، کشیشیان سیرکی؛ محمد، توحیدفام (۱۳۹۹) تحلیلی بر توسعه پایدار شهری با تکیه بر شاخصه‌های سرمایه اجتماعی و اعتماد عمومی (نمونه موردی: منطقه ۲ شهر تهران، پژوهش و برنامه‌ریزی شهری، دوره ۱۱، شماره ۴۰، بهار ۱۳۹۹، صفحه ۲۰۱-۲۱۶).

- ربانی، رسول، با همکاری فریدون وحید(۱۳۸۵) جامعه شناسی شهری، اصفهان: دانشگاه اصفهان؛ ۱۳۸۵.
- رهنمایی، محمدتقی(۱۳۷۷) اثرات توسعه بر منابع زیست محیطی، مجموعه خلاصه مقالات همایش پژوهش‌ها و قابلیت‌های علم جغرافیا در عرصه سازندگی، موسسه جغرافیا، دانشگاه تهران.
- زارعیان، مریم(۱۳۹۶) نقش سرمایه اجتماعی در توسعه پایدار شهری، اولین همایش ملی زنان، بازآفرینی شهری و توسعه پایدار، مرکز تحقیقات ساختمان و مسکن، تهران.
- زاکس، انیاسی (۱۳۷۵) "نگاهی به تعاریف توسعه پایدار از دیدگاه‌های مختلف"، ترجمه و ویکتوریا جمالی.
- سالاری سردری، فرضعلی، بیرانوندزاده، مریم، علیرضا، سیددانا(۱۳۹۳) نقش سرمایه اجتماعی در توسعه پایدار محلی (مطالعه موردی: سکونتگاه‌های شهری و روستایی منطقه عسلویه)، هویت شهری، سال ۸، شماره ۱۹، ۷۷-۸۸.
- شارع پور، محمود(۱۳۸۳) ابعاد و کارکردهای سرمایه‌های اجتماعی و پیامدهای حاصل از فرسایش آن، نامه انجمن جامعه‌شناسی ایران، شماره ۳.
- صالحی امیری، سید رضا: قدمی، محسن: بیگ زاده، یوسف(۱۳۹۱) "طراحی و ارائه الگو جهت سنجش تأثیر سرمایه اجتماعی بر ابعاد توسعه پایدار"، فراسوی مدیریت، سال ششم، شماره ۲۳.
- صفرعلی زاده، اسماعیل، مجید، اکبری، وحید، بوستان احمدی، سید چمران، موسوی(۱۳۹۸) بررسی شاخص‌های سرمایه اجتماعی و ارتباط آن با توسعه پایدار شهری، تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی، دانشگاه خوارزمی تهران، در دست انتشار، دوره ۲۰، شماره ۶۰.
- کاوسیان‌نژاد، بهروز(۱۳۹۸) بررسی نقش سرمایه اجتماعی بر توسعه پایدار شهری مورد مطالعه شهروندان شهرستان ایزه، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه پیام نور استان مرکزی، مرکز پیام نور خمین.
- فیاضی، مریم(۱۳۹۵)، «تأثیر سرمایه اجتماعی بر توسعه پایدار شهری مطالعه موردی: شهر لبنان اصفهان»، چهارمین کنگره بین‌المللی عمران، معماری و توسعه شهری، تهران، دبیرخانه دائمی کنفرانس، دانشگاه شهید بهشتی.
- فوکویاما، فرانسیس(۱۳۸۵) (پایان نظم، سرمایه اجتماعی و حفظ آن، ترجمه: غلامعباس توسلی، تهران: حکایت قلم نوین.
- فیروزآبادی، سید احمد و حسین ایمانی جاجرمی(۱۳۸۵) سرمایه اجتماعی و توسعه اقتصادی اجتماعی در کلان شهر تهران، رفاه اجتماعی، سال ششم، شماره ۲۳.
- فیلد، جان(۱۳۸۵)، سرمایه اجتماعی، ترجمه غلام رضا غفاری، حسین رضوانی، تهران: کویر.
- مرصوصی، نفیسه و خدادادی، رضا (۱۳۹۴)، «نقش سرمایه‌های اجتماعی در توسعه شهری با تأکید بر کیفیت زندگی مطالعه موردی: شهر زنجان»، مطالعات و پژوهش‌های شهری و منطقه‌ای، سال ششم.
- مفیدی، سید مجید و شایان، لیلا (۱۳۸۶)، «توسعه پایدار و برنامه‌ریزی شهرهای مناطق کویری ایران»، هفت شهر، سال هفتم، ش ۲۱-۲۲.

موسوی، میرنجف و حکیمه، قنبری و خالد، اسماعیل زاده (۱۳۹۱) تحلیل فضایی رابطه سرمایه اجتماعی و توسعه پایدار شهری، مطالعه موردی؛ شهرهای استان آذربایجان غربی، جغرافیا و توسعه، شماره، ۲۷.

نوابخش، فرزاد و ویسمه، علی (۱۳۹۸) بررسی نقش سرمایه اجتماعی در توسعه پایدار شهر اراک، مطالعات عمران شهری، تابستان ۱۳۹۸، شماره ۹.

نیک‌پور، عامر، رمضان‌زاده لسبویی، مهدی و واحدی، حیدر (۱۳۹۴)، «ارزیابی سرمایه اجتماعی و تأثیر آن در ارتقاء کیفیت محیط‌های شهری (مطالعه موردی: شهر بابلسر)، برنامه‌ریزی منطقه‌ای، سال پنجم، شماره ۱۹.

Affandi, R, A and T, N, Mursitama (2018) Creating sustainable city by enhancing social capital, IOP Conference Series: Earth and Environmental Science, 126, (2018), 012142,

Atshan, Samer, R. Patrick, Bixler, Varun, Rai, David, W. Springer (2020) Pathways to urban sustainability through individual behaviors: The role of social capital, Environmental Science & Policy, Volume 112, October 2020, Pages 330-339.

Balioune-Lutz, M (2011), "Trust-based social capital, institutions, and development", The Journal of Socio-Economics, Vol 40, No 4,

Baxel, M, Comeron, R, Deklan, W (2009), "study of effect social capital on economic development & Human development in the New Zealand provinces," International Research Journal of social sciences, Vol8, No 31.

Becuț, Anda Georgiana (2016) Dynamics of creative industries in a post-communist society. The development of creative sector in Romanian cities, City, Culture and Society, Volume 7, Issue 2, June 2016, Pages 63-68.

Bott, Lisa-Michèle, Leda, Ankel, Boris, Braun (2019) Adaptive neighborhoods: The interrelation of urban form, social capital, and responses to coastal hazards in Jakarta, Geo forum, Volume 106, November 2019, Pages 202-213.

Chen, Q. Acey, C. Lara, J.J. (2014). Sustainable Futures for Linden Village: A model for increasing social capital and the quality of life in an urban neighborhood. Sustainable Cities and Society.

Daryabari, Seyed Jamaledin, Ali Gholamzade Doab, Qasem Kordi (2015) Social Capital and Sustainable Urban Development, Journal of Applied Environmental and Biological Sciences, 5(5S)391-398, 2015.

Exner, Andreas, Isabelle, Schützen Berger (2018) Creative Natures, Community gardening, social class and city development in Vienna, Geoforum, Volume 92, June 2018, Pages 181-195.

Fistola, Romano (2011) the unsustainable city, Urban entropy and social capital: the need of a new urban planning, Procedia Engineering, Volume 21, 2011, Pages 976-984.

Francois, P. (2002), Social Capital and Economic Development, Rutledge, First Published.

Garrigos-Simon, Fernando J. M. Dolores Botella, Carrubi, and Tomas F. Gonzalez-Cruz (2018) Social Capital, Human Capital, and Sustainability: A Bibliometric and Visualization Analysis, Sustainability, 2018, 10, 4751; doi: 10.3390/su10124751.

Gu, Yuandong, Tianzhen, Tang, Hongqing, Wang, Wenli, Zhou (2019) Sustainable career development of new urban immigrants: A psychological capital perspective, Journal of Cleaner Production, Volume 208, 20 January 2019, Pages 1120-1130.

Jepson, Edward. J., (2001), Sustainability and Planning Diverse Concepts and Close Associations, Journal of Planning Literature, Vol 15, No.4, PP.449-510,

Leman, Edward and John E, Cox (2005), Sustainable Urban Development: strategic Consideration for Urbanized Nation, Ekistics, and Vol 348-349. PP.195-198.

Moobela, Cletus, Andrew D.F. Price, Peter J. Taylor, and Vivek N. Mathur (2007) Determinants of Social Capital: Prioritising Issues for Holistic Urban Sustainability Assessments, International Conference on Whole Life Urban Sustainability and its Assessment M. Horner, C. Hardcastle, A. Price, J. Bebbington (Eds) Glasgow, 2007.

Takada, S & Marutani, M (2014), "relation between social capital with peripheral quality and sustainable development", Journal of social development, Vol 8, No 31,

Mcgranhn, David & wojan, Timothy (2007), recasting the creative class to Examine Growth processes in Rural and urban counties, *Regional studies*, vol 41, 2, 197-216.

Osborne, Caroline, Claudia, Baldwin & Dana, Thomsen (2016) Contributions of Social Capital to Best Practice Urban Planning Outcomes, *Urban Policy and Research*, Volume 34, 2016 - Issue 3, Pages 212-224.

Palme, U., Tillman, A.M. (2008). "Sustainable development indicators: how are they used in Swedish water utilities? *Journal of Cleaner Production*, (16), Paranagamage, Primali, Simon Austin, Andrew Price and Fahmida Khandokar (2010) Social capital in action in urban environments: an intersection of theory, research and practice literature, *Journal of Urbanism International Research on Place making and Urban Sustainability*, volume 3, November 2010, pages 231-252.

Stindel, M & Jancker, F (2016), study on relationship of social capital with sustainable urban development (case study: Berlin, Hamburg and Cologne cities), *International Research Journal of social sciences*, vol 5, No 6.

Takada, S & Marutani, M (2014) Relation between social capital with peripheral quality and sustainable development, *Journal of social development*, Volume 8, No, 31.

Trudeau, Dan (2018) Integrating social equity in sustainable development practice: Institutional commitments and patient capital, *Sustainable Cities and Society*, Volume 41, August 2018, Pages 601-610.

Zhang, ling, Qinxu, Huang, Chunyang, He, Huanbi, Yue, Quanbo, Zhao (2021) Assessing the dynamics of sustainability for social-ecological systems based on the adaptive cycle framework: A case study in the Beijing-Tianjin-Hebei urban agglomeration, *Sustainable Cities and Society*, Volume 70, July 2021, 102899.